

Новий похорон Куліша.

Минулого літа вийшов перший том капитально задуманого видання Кулішевих творів: „Сочинения и письма П. А. Кулиша. Издание А. М. Кулишь, под редакцией И. Каманина“.

В „Раді“ (ч. 217) була вже надрукована досить докладна рецензія на це видання. Автор рецензії зазначив такі деякі сторони його, що викликають справедливе здивування у всякого, хто хоч трохи знає про діяльність покійного письменника та про уявлення собі його духове обличчя. Як що може пам'ятає читач, рецензія кінчалась такою увагою: „видання творів Куліша, таке, як воно вийшло з редакції д. Каманина, не тільки неможна вважати користним придбаням для нашої літератури, але воно буде темно плямою на ньому“.

Цей присуд, хоч і який суворий, але по совісті сказавши, цілком справедливий і заслужений. І коли хочете, він ще занадто навіть м'який, бо початок такої капитальної праці, як повне видання Кулішевих творів, справді зроблено так, що трудно знайти досить важких слів, щоб гаразд його охарактеризувати. Нам дають у цьому виданні не тільки не до-ладу зредактованого, або краще — механічно зліпленого Куліша, але під фірмою цього письменника проводять зовсім не його твори. В збірнику Кулішевих творів маємо писання, що, скажу, так, і не пахнуть Кулішем, зате не знаходимо того, що хочеш повинно б бути в такому виданні.

Одну з чужих, не Кулішевих п'єс в цьому томі, „Три слюби дівоці“ зазначив і автор рецензії, але на жаль це не єдина річ, що якимсь чудом попала до збірника творів Куліша. Коли „Стьози“ Псеволіви з натяжкою можна ще прикласти до Ку-

ліша („Кулишь настолько видозміняють эти стихотворения, такъ ихъ переделавъ, что отъ оригинала осталось лишь одно заглавие, быть можетъ, основная мысль стихотвореній да развѣ немногія выраженія“ — невідомо чому „думас“ д. Каманин), то про інше і цього вже думати неможна. На стор. 248—278 у першому томі надруковано поему „Могильні сходи́ни“, взяту з львівської „Мети“ 1863 року, де її підписано псевдонімом *Гуртурдолово*. Псевдонім цей, — здається, з легкої руки відомого галицького бібліографа Левіцького, — довгий час мали за Куліша; за такої узяла його і редакція „Віку“ (1902 р.) і збірника „Дубове листе“ (1903 р.), присвяченого пам'яті Куліша. Тимчасом опісля виявилось і напевне доведено, що це не Кулішів псевдонім. В рецензії на „Дубове листе“ („Кіевская Старина“, р. 1903, кн. VII—VIII, бібліографія, стор. 75—76) д. Ше — хин категорично запевняє на підставі посвідчення Цисса, що цей псевдонім належить не кому іншому, як самому ж Циссові, авторі цілої низки нещасливих драм, про які тепер, як і про самого Цисса, знають хіба бібліографи. Та я поминаючи навіть оце посвідчення д. Ше — хина, я просто зрозуміти не можу, як такі можна Циссову багратину прикладати до Куліша! Це все одно, що, напр., д. Самійленкові приписати Рябошапчину „Розбиту бандуру“, або твори якого-небудь Кирила Неграмотного. Зовсім не та хідь була у Куліша, кажучи його власним виразом, як у автора „Ятвірки“ та інших безконечних драм. Читаючи оті „Могильні сходи́ни“ поруч справжніх Кулішевих творів, навіть недосвідчене око відразу бачить різницю в мові, манері, висловах і т. и., не згадуючи вже про зміст та ідейний напрям поеми; одразу видно стає її звичайному читачеві, що вона попала сюди тільки через якийсь чудне та дивне непорозуміння. Таку величезну помилку (як і ту, що зазначено

вже було в згаданій рецензії за перекладом „Това“) могла зробити тільки людина, що ні українського, ні світового письменства, ані самого Куліша не знає і взялась студіювати матеріал до видання ад hoc, на швидку, але зовсім його не опанувала. І на швидку руч зроблена праця світіться дірами та огріхами, де не ступиш.

Таких редакторських огріхів повно в першому томі творів Куліша. Передмова д. Каманина та його редакторські уваги — бліді, тривіальні, нецікаві — ясно показують, що сили та знання у д. Каманина занадто мало, щоб братись за таку відповідальну працю, як редакування Кулішевих творів. Тому, хто Куліша не знає, такі редакторські уваги нічого не дадуть, а хто знає, тому вони цілком зайві та непотрібні. А тимчасом редактові творів Куліша треба бути особливо добре ознайомленим з усім українським рухом на протязі сілх десятиліттів, та й сама особа цього письменника вельми утрудняє справу. Хоч би як на Кулішеву діяльність в її цілому ми дивились, але треба признати, що це фігура в українському житті дуже визначна, що на собі відбивала його одмітні риси за досить довгий час; до того ж і особисто це була натура назвичайно складна й на зрозу́мліи важка, — найскладніша, може, й найважча з цього погляду поміж усіма українськими діячами останніх часів. Щоб зрозуміти цю складну натуру, треба гострої критичної проникливості і до неї дуже багатого запасу фактичних відомостей як про самого письменника та його погляди, так про ті обставини, серед яких він жив і розвивався, про тіх людей, з якими він стігрався на своїм віку; про ті впливи яким він підлягав; про напрями, що так або інакше підходили до його діяльності. І вже матеріал з першого тому може дати цьому самому чоловікові дуже багато вказівок, як поводитись йому з Кулішем. На

жаль, для д. Каманина це все цілком пропадає. Проникливість його критичного апарату ми ще матимемо змогу оцінити, як вийде в світ обізнана в передмові біографія Куліша, але вже на підставі самої передмови та редакторських уваг д. Каманина дуже потерпаємо, що це буде щось зовсім інше, а не „итоги“ і об'ясненіе всего передуманного, перечувствованного и совершеного И. А. Кулишем“ (передмова, VII). В усякому разі найстрашніший іспит для критичної зброї д. Каманина ще приїде в свій час. Що ж до його фактичного підготовання та ознайомлення з самим матеріалом, що підлягає його редакторській руці, до досить уже й сумної спроби з оцим першим томом, щоб рішучий присуд сказати: ні Куліша, ні українського письменства, ні, мабуть, світового д. Каманин не знає, — не знає так, щоб братись за таке вельми важке й відповідальне діло, як редакувати твори одного з найскладніших письменників українських. Кажучи фігурально, на підставі деякого знаньства з елементарною арифметикою, д. Каманин взявся за тригонометричну задачу, — то й що ж і дивуватись, що результати такої зважливості вийшли прості таки убійчі? А до того ж ще — не пізнати чудових плівч та скарг біблейського страдника, великого Іова, або Куліша від Цисса не одрізнити, або зватися на науковий авторитет Іогансонової кінгарі, або з поважним виглядом під голосним заголовком „примічання редактора“ набалачити купу непотрібних дрібниць* і т. и.

* Ось вразок „учених“ уваг: до слів „Гейти, Давид, славіий козаче“ — д. Каманин глибокодуно додає: „Примічание (я) къ этому стиху авторомъ не сдѣлано. Но, вѣроятно, оны хотѣлъ (?) пояснить, что подъ Давидомъ, славіимъ козачкомъ, разумеется кн. Давидъ Романовичъ Галицкій“ („примічання“, стр. 93). І звідки це д. Каманинові відомо зробилося, чого хотів і чого не хотів Куліш?..

— це вже свідчить про те, що навіть з елементарною арифметикою діло у д. Каманина не гаразд стоїть.

Дуже таки не гаразд. Обертаючись до передмови д. Каманина та перевіряючи її на тому матеріалі, що увійшов до першого тому творів Куліша, ми сміливо можемо сказати, що навіть собі самому редактор не вяснив до дуги, що на чому саме має позначитись його редакторська праця, який перед ним стоїть план видання і що саме увійде до його, що ні. І як це все хаотично пороблено! На те, що доведеться дещо промишнути, д. Каманин вже поперед пристав і збирається промишнати повставляти в другому виданні, хоч те, друге видання — річ більше ніж пелевна. Держати хронологічного ладу д. Каманин зрікається; так само й правопису не додержує ніякого, а друкує усіма заразом, з силою численною до того ж і друкарських помилок, які часом так псують текст, що його просто таки й пізнати не можна. Подаючи досить іноді дріб'язкові уваги самого Куліша, редактор чомусь не хотів передрукувати вельми для нашого письменника характерної і для генези твору важкої п'єсиюмою, що під заголовком „До земляков“ додана до книжки „Україна“ (*). „Во избѣжаніе громоздкости издания“ (це при двадцяти томах!) д. Каманин обіцяє брати твори в останній редакції, звичайноючи варіанти, і разом з тим, напр., „Советь“ (стор. 243—244) друкує в такій редакції, яку сам автор описав одинок, і ні одним словом не згадує про справнішу редакцію. З другого боку „для полноты издания“ д. Каманин уважає за потрібне давати всі варіанти й поправки Кулі-

* П'єсиюмова ця надрукована в кінци книжки на трьох неумерованих картках; в ній Куліш між иншим показує, що в киличці позначено з кобзарських дум, а що він сам позначив.

шев (а як же з „громоздкістю“ бути?), але об'єкти давати їх у дальших томах, мотивуючи такий чудний і страшенно через свою розкошність незручний спосіб тим, що, мовляв, „потреба“ у таких варіантах і поправках може бути лише у невеликого круга людей, занятых научної розробкою літератури і історії“ (передмова, V)... Нехай-но розбереться хто-небудь серед цієї плутанини, нехай зрозуміє план видання і вгадає ті принципи, що ними керувався д. Каманин у своїй редакторській роботі!

Найперше питання, яке прикладається до кожного видання—це, для кого власне його призначено? Підходячи з цим питанням до праці д. Каманина, ми так і одиємо без жадної відповіді. З де-яких виразів у передмові (дивись вище) можна б думати, що це видання творів Куліша призначено ніби для так званої широкої публіки, а не для спеціалістів-учених. Та й з попередніх увах, думаю, досить уже виявилось, що для наукових студій над Кулішевим воно не годиться, не маючи й тієї наукової сістематизації й упорядкування. Але ж, на превеликий жаль, зараз же мусемо сказати, що так само негодяще воно й для звичайних читачів—тієї, мовляв, широкої публіки, що шукає просто цікавого читання. Вже самий обсяг видання (20 великих томів) та ціна (15 карбованців передплатою) йому ворожать з цього погляду, а надто, коли зважити, що нарізно кожного тому не продаватимуть, а тільки ціле видання. Справді, перечитати 20 томів творів такого письменника, що-як-не-як, а належить більше до історії, ніж до сучасності—це як на теперішні часи подвиг не аби-який і не багато на його знайдеться охочих з-межи широкої публіки. До того ж план видання, або краще сказавши—брак усього плану такому подвигу ще більш заважатиме. Напр., а цілком не розумію, навіщо передруковувати для

широкої публіки з давньої „Газети Гатчука“ оте слабе, риторичне, а иноді просто такі нерозуміє патріотичне паттякання на тему „Клеветникамъ Россіи“, без искри натхненія, зате з чималою дозою безуоб'язності? Навіщо з старих позовових шпаргалів витягати такі виплоди чисто-роданської музи, як російські вірші „Къ Олімпію“, або „Къ Помпею“—

Повѣрь, Помпею! нашъ предостный,
Что мы лишь тѣломъ вдальѣмъ,
А душой въ миломъ угонѣмъ.
Встрѣчаемъ правдникъ твой чудесный

і т. к.

Мало чого не писав чоловік жартом! то неже ж усе те й друкувати? Куліш, очевидно річ, не належав до таких вельми людскости, у яких кожний рядок, кожне слово великої цінні і через те його треба занотувати й зберегти; та навіть і у таких авторів оці інтимні писання цікаві будуть не широкій публіці, а як-раз тим спеціалістам, для яких д. Каманин і спеціальні томи збирається видавати. А у виданні для звичайних читачів такі речі, до друку не признані, просто обдাবляють охоту читати і стають в пригоді хіба редакторові, щоб повеличатись ще один зайвий раз „ученою“ приміткою про золотообрізний примірник якого-небудь видання Куліша. Та чи ж варто було за-для цього й клопотатись?

Ще гірше відбивається хаотичність видання на оцінці ідейної сторони Кулішевих творів та розвитку його літературного хисту. Як відомо, Куліш не належав до таких людей, що можуть приклясти до себе чудово-гарні слова: „теченіє скончачхъ, вѣру соблюдохъ“,—дуже часто він палив тії, чому вклонявся, і вклонявся тому, що палив; кидався од однієї крайности до другої, нігде міри не знаючи, розбивав старих богів, а потім знову збирав од їх трісочки й скалочки і кадив перед ними... Причиною цьому була не порівнясткість натури, або принаймні не сама вона, як

напр., у „неистоваго Виссаріона“, що не давала йому довог засикуватись на раз здобутий „істинні“, а кликала все до нових і нових перспектив, до нового шукання правди. У Куліша домішувалося судище де-що,—що само—досі напевне невідомо, принаймні Кулішеві біографії не розгадали тієї загадки, яку їм ставить ця складна і неспроста натура. Як-не-як, а коло таких людей треба ходити надто обережно, щоб зрозуміти оту з першого погляду страшну безодню, яка дліть одні їхні вчинки від других; треба вмілою, скажу навіть: люблячою рукою—не засипати оту безодню, ні, бо її нічим усе одно й не засипеш—а перекинути кладку з одного краю до другого, щоб хоч видко було, що це такі однієї безодні краї. Підбирати й урядковувати матеріял у таких письменників треба вміючи, інакше читач бачитиме тільки механічно навергана купу суперечностей і не заглядити нікогого органічного звязку між поодинокими творами.

Не що інше, як механічно навергана купу суперечностей, що одна одну побивають, і вийшла з творів Куліша з-під редакції д. Каманина. Та інакше й вийти не могло, бо редактор передруковує все, що під руку йому трапляється, не дивлячись на вагу внутрішню творів, не прикладаючи ніякого критерія до них, не додержуючи ніякої системи. Поруч поставлено (а надто в примітках) писання, що всією істотою протестують одно проти одного, просто таки кричать тими разючими дисонансами, на які златний був тільки Куліш. І от я ставлю себе в становище звичайного читача, якому дає в руки своє видання д. Каманин. Наш читач де-що з Куліша читав, де-що про його чував,—але от, перегорнувши одну тільки картку після „Слова до поєми „Топір-гора“, він насочити одразу на „Коментарій“ до „Слави“... Я не знаю, що такий читач про Куліша скаже,

хоч напевне знаю, що не допоміг йому д. Каманин виробити справедливий погляд на постанє нашого письменника. Та й то ще було б добре, коли б тільки не допоміг, а то ж і до великої шкоди тут не далеко. Не помили людини виявлять перед таким читачем, а якесь зрадництво, перекопчицька манера того Ляха-Бутуряка, що „потурчився—побусурманівся для панства великого, для лакомства нещасного“. Я серйозно думаю, що отій самій „Славі“, як і всяким сумної пам'яті „Хуторним недогаркам“ та іншим виплодам страшного запаморочення й занепаду письменницького інтелекту, чи не краще було б спочивати по шухлядах, не з'являючись на світ божий, а тим паче у виданнях для широкої публіки. Не підлашлювати я ражу Куліша, або приховувати його темні сторони від читачів: що написано пером, того не виволочити і водою!—але думаю, про такі річі без відповідного редакторського коментарія та без доброго освітлення з літературного, громадського та психологічного боку, поставлені, скажу так, сторч і без звязку з іншими писаннями—можуть тільки нашкодити пам'яті все ж таки вельми заслуженого письменника і невтомного трудюника. І безперечно, що редакція д. Каманина з такого погляду тільки на шкоду вийшла Кулішеві. Невміла рука занадто не бережно подається і дуже вже грубо торкається того, що вимагає делікатного доторку.

Отже зводячи свої уваги до купи, скажу, що я не знаю, для кого і навіщо видано перший том творів Куліша так, як його зредактував д. Каманин. Для учених людей?—але елементарним вимогам якоїсь наукової системи не відповідає це видання. Для широкої публіки?—Але ж не обсягом, ні ціною воно їй не приступне, до того ж захаращене писаннями, широкій публіці не цікавими, а то й вогсім не Кулішевими, без жадного вибору й освіт-

лення. На питання ж—на віщо це видання розпочато?—боюсь, що найпевніша відповідь буде така: на те, щоб до решти й так мало тепер читаного Куліша поховати, придумавши зверху отим важним монументом з 20 томів. Серед їх публіці важко буде розшукати те, що з творів Куліша й тепер варто читати, і наякана величистію монумента вона з пошаного дивитиметься на ці великі томи!... читати їх не наваяжиться. Таки правда, що монументи часто душять живу людську цікавість, викликаючи натомість мертво і в мертвоті своїй глибоко образливу пошану. Почасті доля (бо не тільки книги свою долю мають, а й творці книг), почасти цензурні умови поховали були Куліша—того Куліша, якого, знов кажу, варто читати,—і справжня його вага і як українського письменника, і як нещасливої людини, що не завжди вдержувала себе в межах раз узятого напрямку, серед теперішнього покоління не вислана так, як би слід було, зважаючи на великі все ж таки заслуги цього чоловіка перед рідним краєм. Час би вже поставити справжнього Куліша з його заслугами і помилками, з його ясними ділами і темними плямами на цілий зріст перед тими людьми, що служать тій самій ідеї, якій і небіжчик великою мірою служив. Пора поміркувати про таку його біографію, що змалювала б нам людську душу з її ясними й темними сторонами, зазирнувши глибоко до неї й оцінивши ті справжні, що її вчинками керували. Пора й видання його творів зробити так, щоб тій меті допомогало.

Пора,—кажу... Але тим більш не розумію, навіщо раз похованого долею й обставинами Куліша треба було ховати вдруге—рукою редактора його творів, д. Каманина?...
Сергій Єфремов.